

**Xavier Bougarel, *Handžar divizija. Waffen-SS u Bosni 1943-1945.*
Sarajevo: UMHIS, 2021, 294 str.**

Udruženje za modernu historiju objavilo je 2021. godine knjigu francuskog historičara Xaviera Bougarela pod nazivom *Handžar divizija. Waffen-SS u Bosni 1943-1945.* Monografija je prvi put objavljena u Parizu 2020. godine, a publikacija Udruženja za modernu historiju je drugo izdanje ove knjige, odnosno, njen prijevod na bosanski jezik. Riječ je temi koja izaziva neslaganja u historiografiji, posebno bosanskohercegovačkoj i regionalnoj. Bougarel je historičari koji djeluje pri Centru za turske, osmanske, balkanske i centralnoazijske studije u Parizu, a uže područje njegovog interesovanja jeste islam na Balkanu i ratovi na Balkanu 90-ih godina 20. stoljeća. U knjizi *Handžar divizija. Waffen-SS u Bosni 1943-1945.* Bougarel se bavi analizom važnih pitanja koji se tiču 13. SS divizije, poznatije kao Handžar divizija.

Knjiga je podijeljena u pet poglavlja. Na početku se nalazi jedanaest karata, kojima je cilj da čitatelju olakšaju snalaženje u vremenu i prostoru koje knjiga obrađuje. U *Uvodu* (str. 17-25) Bougarel pojašnjava temu kojom se bavi, predstavljajući različite historijske struje koje su na različite načine posmatrale 13. SS diviziju, te određuje mjesto vlastitog djela u dosadašnjoj literaturi o ovoj temi, a na kraju uvoda daje i objašnjenje zašto izbjegava nazvati 13. SS diviziju popularnim nazivom Handžar divizija. Pored toga, u uvodu se naglašava i da je glavni cilj bio napisati socijalnu historiju divizije, prije nego li još jednu političku ili vjersku historiju.

Prvo poglavlje *Kolaboracionizam bez uvjerenja?* (str. 25-81) počinje predstavljanjem Uredbe Adolfa Hitlera od 10. februara

1943. godine kojom je osnovana 13. SS divizija pod nazivom Hrvatska dobrovoljačka SS divizija. Autor daje i uvid u razvoj SS postrojbi nacističke Njemačke, te ukazuje na razlike između SS postrojbi koje su djelovale na početku Drugog svjetskog rata i onih koje su nastale u posljednjim fazama rata. Bougarel ističe da je potrebno najprije sagledati početak Drugog svjetskog rata na jugoslavenskom prostoru i pozabaviti se historijom Nezavisne Države Hrvatske i širenjem SS aparata unutar nje. Pažnja se posvećuje i ulozi bosanske muslimanske zajednice u stvaranju NDH, odnosno ponašanju bosanskih muslimanskih političkih i vjerskih elita prilikom stvaranja Nezavisne Države Hrvatske i nakon toga. Dakle, Bougarel objašnjava da je postojao čitav niz razloga koji su doprinijeli formiranju 13. SS divizije. Autor govori i o pobuni srpskog stanovništva i pokolju hrvatskog i muslimanskog stanovništva u ime odmazde, što je dovelo do distanciranja muslimana od NDH i apela Trećem Reichu. U centar događaja koji su doveli do nastanka divizije smješta razočarenje dijela muslimanskih predstavnika u Nezavisnu Državu Hrvatsku, što ih je navelo da se okrenu nacističkoj Njemačkoj i upute Memorandum Hitleru 1. novembra 1942. godine. Također se predstavlja da je 13. SS divizija zapravo bila novi izvor razočarenja za muslimansku zajednicu, obzirom da je djelovanjem oslabila ionako manjkavu odbranu muslimana. Predstavlja se i kompleksan odnos muslimanske zajednice i partizana, te se analiziraju njemački motivi za stvaranje divizije.

U drugom poglavlju *Stupiti u Waffen-SS i istupiti iz nje* (str. 81-131) autor se bavi razlozima koji su naveli vojnike 13. SS divizije da u nju stupe, kao i poimanjem odnosa između njemačkih oficira i muslimanskih vojnika i razumijevanjem procesa raspada

divizije u jesen 1944. godine, što je nov pristup, obzirom da su historičari uglavnom rekonstruisali političku historiju 13. SS divizije. Analiziraju se socijalne prilike običnih vojnika, uz proučavanje razloga i načina stupanja u diviziju – postavlja se pitanje da li je regrutacija bila dobrovoljna ili pod prisudom. Bougarel daje odgovor da je veliki dio običnih vojnika 13. SS divizije bio prisudno regrutovan, a da je za dio dobrovoljaca materijalni faktor bio daleko bitniji od idejnog, što se potkrepljuje činjenicom da su veliki dio dobrovoljaca bile izbjeglice. Znatna pažnja posvećena je odnosima njemačkog zapovjednog kadra i muslimanskih vojnika, gdje se prikazuje da je prema običnim vojnicima-muslimanima često postojala diskriminacija, te se status vojnika lako mogao promijeniti u status prinudnog radnika ili logoraša. Tako autor prikazuje drugu stranu medalje, odnosno težu stranu života vojnika 13. SS divizije, a u takav okvir smješta i pobunu u Villefranche-de-Rouergueu, događaj koji su obrađivali mnogi historičari. Bougarel ovu pobunu predstavlja u jednom drugačijem svjetlu, različitom od onog kako je predstavljena u većem dijelu historiografije. Predstavljeno je i pogoršanje materijalnih uslova vojnika i njihovih porodica i konačno raspad divizije, razlozi koji su do toga doveli i posljedice. Uprkos dezerterstvu i raspadu divizije postojalo je posljednje čvrsto jezgro kojim se autor bavi u posljednjem podnaslovu drugog poglavlja.

Islam, pogodna religija? naslov je trećeg poglavlja (str. 131-163) u kojem Bougarel preispituje Himmlerovu postavku prema kojoj je islam pogodna religija koja fanatizira vojnike i poziva ih da umru kao mučenici. Kako su mnogi autori ovakav stav uzimali “zdravo za gotovo”, koristeći ga da prikažu islam kao osnovnu nit koja je kohezirala i

mobilizirala pripadnike 13. SS divizije, u ovom poglavlju se preispituje uloga islama, vjerskih institucija i SS imama u regrutiranju vojnika i funkcioniranju divizije, koji je bio zvanični status islama i imama u 13. SS diviziji, a potom i ističe jaz između zvaničnih funkcija i svakodnevne prakse, kao i razlike između pojedinaca. Govori se i o ideologiji 13. SS divizije koja je bila složena, obzirom i da je mjesto islama u samoj diviziji bilo složenije nego što su to prikazivale zvanične direktive. Autor je ukazao na to da je pogrešno smatrati islam ključnim faktorom koherentnosti divizije, ali i da se ne može zanemariti utjecaj muslimanskih pojedinaca, a posebno SS-imama. Postavlja se pitanje koliki je bio stvarni stepen ideološke indoktrinacije trupa, pri čemu Bougarel dolazi do zaključka da je to teško odrediti, izuzev kod pojedinih SS imama koji su prihvatili nacističku ideologiju.

Četvrto poglavlje *Od borbe protiv partizana do Holokausta* (str. 163-205) bavi se djelovanjem vojnika 13. SS divizije u praksi, odnosno u borbi protiv partizana na terenu, posebno zločinima pripadnika divizije. Pri tom je naglašeno da su najteže stradala sela koja su bila označena kao pomagači Narodnooslobodilačkog pokreta, dok su sela koja su bila pomagači četnika pošteđena. Određuje se mjesto 13. SS divizije u njemačkoj borbi protiv partizana. Autor ističe da je postojao motiv osvete, ali da je glavna crta bila borba protiv partizana, koja je bila dio zločinačke strategije njemačkog rukovodstva, a da to potkrijepi navodi primjere zločina koje je 13. SS divizija počinila nad muslimanskim stanovništvom. Razmatra i zločinačke strategije 13. SS divizije, te kako je bio individualni manevarski prostor. U drugom dijelu poglavlja Bougarel se bavi odnosom 13. SS divizije i genocida nad

Jevrejima. On otvara pitanje šta zločini nad Jevrejima govore o antisemitizmu pripadnika divizije. Ističe da su ovi zločini u onome što je radila 13. SS divizija imali sekundarno, a u historiji holokausta sasvim marginalno mjesto. Razlog za to nije manjak antisemitizma, već to što je većina Jevreja u vrijeme dolaska 13. SS divizije u NDH već stradala ili bila raseljena.

Posljednje, peto poglavlje nosi naslov *SS-ovci na selu* (str. 205-265), a posvećeno je aktivnostima divizije kojima je cilj bio pridobiti domaće stanovništvo. Pored ekstremnog nasilja protiv partizana, strategije kojim se htjelo pridobiti seosko stanovništvo predstavljaju važno mjesto u borbi protiv partizana, a taj aspekt je do sada bio zanemarivan. Pokušali su pacifisirati domaće stanovništvo (što im nije pošlo za rukom) i mobilizirati ga. Autor ističe da je ipak politika "pacifikacije" bila glavna osobenost 13. SS divizije, obzirom da joj je to bilo bitno zbog mobilizacije ljudi i resursa. Takve aktivnosti vodile su se preko organizacionog štaba zaduženog za mobiliziranje novih regruta – tzv. Aufbaustab koji je obuhvatao kompletan rad divizije. Posebna pažnja posvećena je odnosima 13. SS divizije i četnika, te regrutiranju i suparništvu sa hrvatskim vlastima uzrokovanim željom za nadmoći i većim utjecajem na terenu. Divizija je samo prividno uspjela nametnuti svoju volju i kontrolu jer, kako Bougarel ističe, po povlačenju 13. SS divizije iz NDH došlo je do novog vala jednako ekstremnog nasilja među ustašama, četnicima i partizanima – odnosno od pokušaja pacifikacije među selima došlo je do novog kruga međuseoskih ratova. Poglavlje završava autorovim osvrtom na kraj 13. SS. divizije kao političkog projekta.

Slijedi *Zaključak* (str. 265-275) na početku kojeg autor postavlja pitanje šta smo

naučili iz ove monografije posvećene 13. SS diviziji, iznosi finalna mišljenja o krupnim pitanjima, te dopunjava ono što je ostalo neodgovoreno – daje odgovor na tri ključna pitanja – kakva je bila sudbina pripadnika 13. SS divizije nakon 1945. godine, koje mjesto divizija zauzima u kolektivnom sjećanju na Drugi svjetski rat i čemu nas uči o tom ratu, kako na jugoslavenskom području, tako i van njega.

Iz spiska arhiva i bibliografije koji se nalaze na kraju knjige, primjetno je da je u pitanju djelo koje je detaljno pripremano. Izvori su inkorporirani u tekst, te analizirani da bi detaljnije objasnili situaciju o kojoj se govorilo. Bougarel je napisao socijalnu historiju 13. SS divizije, a to je novi pristup ovoj temi. Ono što je zajednički element Bougarelovih knjiga jeste demitologizacija narativa, te taj element nije izostao ni u ovoj knjizi i to je velika važnost monografije. Kako je tema koju knjiga obrađuje tačka oko koje se još vode polemike u bh. historiografiji, a još više u javnosti zbog različitih narativa, doprinos Bougarela u izučavanju iste, posebno obzirom na njegov drugačiji pristup temi, veoma je značajan. Svakako je ostavljen prostor za dalje analize, posebno onih dijelova prošlosti 13. SS divizije kojima knjiga ne posvećuje posebnu pažnju, no kao što je više puta naglašeno fokus je bio na socijalnoj historiji 13. SS divizije, obzirom da su se njenom vojnom i političkom historijom historičari bavili u većoj mjeri. Nacionalno neopterećena, knjiga *Handžar divizija. Waffen-SS u Bosni 1943-1945.* može se preporučiti ne samo historičarima koji se profesionalno bave ovim periodom historije, već i svima koji žele sagledati pojedine epizode iz Drugog svjetskog rata na jugoslavenskom području objektivno, a pogotovo onima koje zanima djelovanje 13. SS divizije u nacističkoj dok-

trini, sa posebnim osvrtom na socijalni aspekt ove (ne)čuvene vojne jedinice.

AMINA ŠEHOVIĆ